

KLAIPĖDOS KRAŠTO LIUTERONIŠKŲ KAPINIŲ PAMINKLINIAI ĮRAŠAI LINGVISTINIŲ ASPEKTU

Asta Balčiūnienė

ABSTRACT

The article reviews tombstone inscriptions of Klaipėda Region cemeteries of the late 19th to mid-20th c. from a linguistic viewpoint. The inscriptions are German or Lithuanian, less frequently bilingual (in German and Lithuanian on the same tombstone). The greatest attention is paid to the Lithuanian inscriptions, with the focus on their vocabulary and morphology. Moreover, the principal linguistic characteristics of personal names are discussed.

KEY WORDS: tombstone inscriptions, epitaphs, morphology, vocabulary, personal names.

ANOTACIJA

Straipsnyje¹ aprašomi Klaipėdos krašto XIX a. pab. – XX a. vid. kapinių paminkliniai įrašai lingvistiniu aspektu. Šie įrašai gali būti vokiški, lietuviški, rečiau dvikalbiai (tame pačiame paminkle rašoma ir vokiškai, ir lietuviškai). Išsamiausiai nagrinėjami lietuviški įrašai leksikos ir morfologijos aspektu. Taip pat aptiriamos pagrindinės asmenvardžių kalbinės ypatybės.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: paminkliniai įrašai, epitafijos, morfologija, leksika, asmenvardžiai.

*Dr. Asta Balčiūnienė, Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Baltų kalbotyros ir etnologijos katedra, Baltistikos centras
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: balciuniene.asta@inbox.lt*

Įvadas

Senosiose Lietuvos kapinėse ir bažnyčių (vienuolynų) plokštėse išlikę epitafinio pobūdžio tekstai nebuvo išsamiai tyrinėjami. Šiuo metu situacija keičiasi. Susidomėta Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto (platesniame kontekste – Prūsijos Lietuvos²) senaisiais paminkliniais įrašais istoriniu, menotyros, architektūros ir literatūrologiniu aspektais³, bet lingvistinės šių įrašų analizės dar trūksta.

¹ Straipsnis parengtas 2008 m. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo finansuojamą mokslinį-tiriamąjį projektą „Europinių kultūrų sąveika Vakarų Lietuvoje: Klaipėdos krašto istorinio, religinio ir etnografinio paveldo tyrimai“.

² Lingvistiniuose ir kt. tyrinėjimuose įprastas *Mažosios Lietuvos* terminas, tačiau unifikuojant terminiją šiame rinkinyje pasirinktas terminas *Prūsijos Lietuva*.

³ Minėtini tyrinėjimai: PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. *Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai*. I kn. Kaunas, 2010; BAUBLYS, A. Theologische und stilistische Akzente der Friedhöfe im Memelland. *Annaburger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 31–61; POČYTĖ, S. Das konfessionelle Erbe im Memelland. Stand und Methode. *Annaburger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 9–30; SIDABRAITĖ, Ž. Die protestantische Kultur des Todes anhand litauischer Grabinschriften im Memelland. *Annaburger Annalen*, 2008, Bd. 16, S. 62–91; PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. Mediniai kryžiai Aisėnų apylinkių kapinėse. *Liaudies kūryba*, 2002, p. 328–334; PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. Mediniai kryžiai Šilutės apylinkių senosiose kapinėse. *Kultūros paminklai*, 1996, Nr. 3, p. 189–194; PURVINAS, M., PURVINIENĖ, M. Metaliniai antkapiniai kryžiai Smalininkų apylinkių kapinėse. *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2003, Nr. 10, p. 168–177; PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. Metaliniai kapų aptvarai Rusnės apylinkių senose kapinėse. *Kultūros paminklai*, 2001, Nr. 8, p. 191–207; PURVINIENĖ, M. Kapų apvardai Smalininkų apylinkių senosiose kapinėse. *Kultūros paminklai*, 2002, Nr. 9, p. 144–151; PURVINIENĖ, M. Klaipėdos krašto antkapiniai paminklai

Lingvistinė tiek Didžiosios Lietuvos, tiek ir Klaipėdos krašto senųjų epitafinių užrašų situacija iš esmės turi bendrą bruožą – įrašai paprastai yra keliakalbiai. Didžiojoje Lietuvoje dominuoja lotyniški⁴, lenkiški, lietuviški ir kt.⁵ įrašai, Klaipėdos krašte – vokiški ir lietuviški. Lietuviški įrašai senosiose kapinėse fiksuojami tik nuo XIX a., o Klaipėdos krašte apskritai tegalime kalbėti tik apie XIX a. epitafijas, nes „paminklų iš XVIII amžiaus jau nebepasitaiko“⁶. Taigi Didžiojoje Lietuvoje senieji lietuviški epitafiniai įrašai dažniausiai remiasi lenkiškąja (katalikiškąja), o Prūsijos Lietuvoje – vokiškąja (protestantiškąja) tradicija. Kitaip tariant, daugelis XIX a. lietuviškų paminklinių įrašų (o ypač epitafinių) yra vertiniai. Nepaisant to, prasminga ištirti vertimo interferencijos laipsnį, įvertinti vokiečių ir lenkų kalbų įtaką lietuviškiems antkapiniams įrašams. Taip pat tirti lietuviškos ortografijos, dialektologijos, sintaksės, tekstologijos ir pan. aspektai. Ypač reikšminga būtų sugretinti skirtingų religijų ar konfesijų epitafijas tekstologiniu aspektu. Onomastikos (asmenvardžių) tyrinėjimams paminkliniai įrašai taip pat praverstų.

Taigi senieji lietuviški paminkliniai įrašai gali būti tiriami įvairiais lingvistiniais aspektais. Kadangi Klaipėdos krašto senieji paminkliniai įrašai šiais aspektais mažai tirti⁷, jie pasirinkti tyrimo objektu. Tyrimo *objektą* sudaro 45⁸ senųjų Klaipėdos krašto kapinių⁹ paminklų (kapinių vartų) lietuviški įrašai¹⁰. Šie įrašai gali būti epitafijos¹¹, ištraukos iš senųjų liuteroniškų giesmių¹² ar *Šventojo Rašto*, ypač dažni lakoniški įrašai, kai fiksuojama tik asmenvardis bei gimimo ir mirties datos. Nors

XX a.: etninių bruožų raida. *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 5(86), p. 27–31; PURVINIENĖ, M. Metaliniai antkapiniai kryžiai Rusnės apylinkių kapinėse. *Kultūros paminklų*, 2004, Nr. 11, p. 160–169.

⁴ Pavyzdžiui, Vilniaus katedroje yra lotynų kalba rašytų epitafių (XVI–XVIII a.), skirtų Lietuvos didikams.

⁵ Kitataučių senųjų kapinių paminkliniai įrašai kalbiniu aspektu dar įvairesni. Žydų įrašai gali būti hebrajiški ar jidiš kalba, retai rusiški (prieitis prie interneto: <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/304/>), karaimų – karaimų ir lietuvių kalbomis, yra lenkų ir rusų kalbomis (prieitis prie interneto: <http://www.voruta.lt/karaimu-laidojimo-tradicijos/>), rusų – rusų kalba ir pan. Taigi keliomis kalbomis fiksuojami paminkliniai (tos kalbos nebūtinai žymi etninę priklausomybę) įrašai vertinami kaip bendra tendencija, būdinga ir Lietuvos kapinėms (turima galvoje, kad ten laidoti ir lietuviai, ir toje vietoje gyvenę kitataučiai).

⁶ KAUNAS, D. Kapinės – archyvai ir muziejai po atviru dangumi. In *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos pavidas: vertės ir interesų sankirtos požūriui*. Vilnius, 2004, p. 48.

⁷ Tam tikrų lingvistinių pastabų pasitaiko Jurgio Mališausko straipsniuose (MALIŠAUSKAS, J. *Vėjas iš Aismarių*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: LLTI, 2004, p. 183–196; 197–207).

⁸ Nors tirta daugiau Klaipėdos krašto kapinių, tačiau kai kuriose užfiksuoti paminklai be jokių įrašų, pavyzdžiui, Pėžaičių maro kapinėse ir kt.

⁹ *Pagėgių savivaldybės*: Plaškių, Rukų, Vilkyskių, Stoniškių, Krakoniškių, Šilutės rajono: Stubrių, Uikšių, Kiškių, Kukorų, Muižės, Ventės, Katyčių, Katyčių II, Juknaičių; *Klaipėdos rajono*: Lankupių, Šernų, Šventvakarių, Švėpelių, Toleikių I, Žiaukų, Žydelių, Agluonėnų, Ažpurvių I, II, Dvilų (miestelio), Dvylių, Kalvių II, Kalviškių, Kantvainių, Ketvergių, Lužų, Drevernos, Drukių, Elniškių, Pangesų, Priekulės, Stragnų, Svencelės, Butkų, Plikų etc. Visos straipsnyje pateiktos iliustracijos ir dauguma epitafių ištraukų imta iš Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto Klaipėdos krašto kapinių skaitmeninės duomenų bazės (toliau – KU BRIAI KKKSDB). Kiti įrašai – iš J. Mališausko asmeninio archyvo, kuris taip pat įtrauktas į minėtą duomenų bazę.

¹⁰ Šiame straipsnyje vokiški paminkliniai įrašai lingvistiniu aspektu netiriami. Pastarieji minimi tik siekiant atskleisti senųjų šio krašto paminklinių įrašų kalbinę situaciją.

¹¹ Epitafija (gr. *epitáphios* – antkapio, antkapinis) laikoma epigramos atmaina, glaustas, dažnai eiliuotas įrašas antkapyje (žr.: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2003, p. 212). Seniausios žinomos epitafijos – sakraliniai tekstai ant sarkofagų senovės Egipte. Lietuvių antkapių įrašai lakoniški, iš jų sakraliniuose įrašuose mirusiajam linkima pomirtinės ramybės, pasaulietiniuose – pateikiamas jo apibūdinimas... Šiame straipsnyje, remiantis apibrėžimu, epitafija vadinamas paminklinis ar kapinių vartuose / bažnyčios sienoje esantis įrašas, fiksuojantis tam tikrą informaciją apie mirusiuosius, ar eiliuotas tekstas (ppr. ištrauka iš giesmės ar Šventojo Rašto). Jurgis Mališauskas epitafija vadina tik antkapinio įrašo vieną iš sudedamųjų dalių (skiriama predikatinė, subjektinė ir epitafinė dalys), plačiau žr.: MALIŠAUSKAS, J. Op. cit., p. 189.

¹² Prūsijos (Mažosios) Lietuvos liuteroniškosios giesmės istoriniu ir lingvistiniu aspektais išsamiai analizuotos G. Michelinio. Žr.: MICHELINI, G. *Mažosios Lietuvos giesmynų istorija: nuo Martyno Mažvydo iki XIX a. pabaigos*. Klaipėda, 2009; ir kt.

1 pav. Gotiška ortografija XIX a. pab. lietuviškame įrašė (Rukų kapinės, KU BRIAI KKKSDB)

2 pav. Lotyniški rašmenys XX a. pr. lietuviškame įrašė (Rukų kapinės, KU BRIAI KKKSDB)

išsamiausiai analizuojami tik lietuviški paminkliniai įrašai¹³, bet aptariant bendruosius dalykus minimi ir vokiški įrašai.

Šio straipsnio *tikslas* – atskleisti Klaipėdos krašto XIX a. pab. – XX a. vid. kapinių paminklinių įrašų bendrąją kalbinę situaciją, nustatyti leksikos ir morfologijos ypatumus, atskleisti asmenvardžių kalbinę raišką.

Straipsnyje pirmiausia aptariama bendroji kalbinė įrašų situacija, antroje dalyje analizuojami įrašuose paliudyti leksikos ir morfologijos ypatumai bei asmenvardžių kalbinė raiška.

Bendroji kalbinė situacija

Ekspedicijų į Klaipėdos krašto senąsias kapines medžiaga rodo, kad daugelyje jų fiksuojami paminkliniai įrašai vokiečių ir lietuvių kalbomis, bet ne visose. Taigi kalbinė jų raiška rodo, kad kapinėse gali būti a) vokiškų / lietuviškų įrašų ir b) tik vokiškų įrašų. Kapinių, kuriose būtų tik lietuviški įrašai, neužfiksuota. Tiek vokiškosioms, tiek lietuviškosioms epitafijoms būdinga gotiška ortografija (j, f, 3, p etc.), nors paraleliai vartoti ir lotyniški rašmenys, daugiau – nuo XX a. pirmosios pusės ar XX a. vidurio.

A. Vokiškieji / lietuviškieji įrašai. Daugumoje tirtų Klaipėdos krašto kapinių fiksuojami pa-

minkliniai įrašai gali būti užrašyti vokiečių ir lietuvių kalbomis. Gana didelė lietuviškų įrašų dalis yra tiesioginiai vertiniai iš vokiečių kalbos. Pavyzdžiui, vokiška konstrukcija *Hier ruhet in Gott...* (žr. 5 pav.) yra tiesiogiai išversta *Czon / Czonai ilses / ilsis / Deweje / Devieje / Dievuje <...> [Čion /*

¹³ Medžiaga rinkta Klaipėdos universiteto mokslininkų, dalyvavusių projekto „Europinių kultūrų sąveika Vakarų Lietuvoje: Klaipėdos krašto istorinio, religinio ir etnografinio paveldo tyrimai“ (2006–2008 m.) ekspedicijose į Klaipėdos krašto senąsias kapines. Taip pat naudotasi Jurgio Mališausko surinktais duomenimis.

čionai ilsias / ilsis Dievėje / Dievyje / Dievuje...] (žr. 1, 4 pav.); *Ruhe in Fiedenh – Ilsekis Pakajuge; Ilsekus Pakajoje* (Lankupių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Pasitaiko ir dvikalbių paminklinių įrašų, kai viename paminkle rašoma ir vokiškai, ir lietuviškai. Ypač dažni tokie, kai lietuviškame tekste vartojami vokiški mėnesių pavadinimai ar žodžių *mirė* ir *gimė* santrumpos. Galbūt manufaktūrų įtaka (nenorėta keisti turimų klišių) galima aiškinti gana ilgai lietuviškuose įrašuose vartotus vokiškus trumpinius geb. („gimė“) // gest. („mirė“) vietoje lietuviškų gim. („t. p.“ // mir. („t. p.“), fiksuojamų tik nuo XIX pab. (žr. 1 pav.). Gana ilgai lietuviškuose įrašuose išlieka vokiški mėnesių pavadinimai (net XX a. pr. jau vartojant lietuviškus trumpinius gim. // mir., mėnesių pavadinimai ar jų trumpiniai yra vokiški, pvz., gen. sg. *Aprili, Juniju* (žr. 2 pav.); *Febr.* (žr. 1, 4 pav.). Nuo XX a. pirmosios pusės rečiau rašomi vokiški mėnesių pavadinimai, tačiau lietuviškais jie nekeičiami. Informacija apie mėnesį pateikiama ekonomiškiau – arabiškais skaitmenimis. Nors ir neoperuojant antkapinių įrašų visuma, galima teigti, kad iki pat XX a. vidurio Klaipėdos krašto paminkliniuose įrašuose lietuviškų mėnesių pavadinimų nefiksuojama.

Iki šio laikotarpio akivaizdi ir vokiečių kalbos sintaksės įtaka.

Mat visi daiktavardžiai lietuviškuose įrašuose rašomi didžiąja raide (žr. 3 pav.).

Ši tradicija būdinga ne tik minimaliosios struktūros įrašams, bet ir giesmių ištraukoms, kurios pasirinktos kaip epitafijos. Pavyzdžiui, Muižės kapinėse paliudyta Pauliaus Gerharto giesmės *Aš*

3 pav. Lietas kryžius Lankupių kapinėse (KU BRIAI KKKSDB)

4 pav. Giesmės ištrauka Muižės kapinių epitafijoje (KU BRIAI KKKSDB):

Mane daug / syk isztiko / ant Kello / Wejs skaudus / Mane Zaibai / apniko Perku / nai, Sniegs / Litus, Pawy / das, Newriny / be, Kerszts / ir Nepikan / ta, dare man / Sunkybe / ir skaudze / Szirdpersza

Swiete tikt Ateiwis (Ich bin ein Gast auf Erden) ištrauka, kurioje taip pat laikomasi vokiškosios tradicijos (žr. 4 pav.).

Nuo pat XIX a. vidurio Klaipėdos krašto kapinėse fiksuojami paminklai su lietuvišku ir vokišku įrašais. Tai yra lietuviškai pateikiamas išsamus epitafinis įrašas, bet paminkle yra ir „šabloninių“ manufaktūrinių vokiškų įrašų. Paminklo centre – *HERN DEM HERZEN* (šonuose – *DEM AUGEN* ir *EWIG NAH*), o centre lietuviškai – *Czon ilsis Dieweje <...>* (Lankupių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Beje, paminklinių įrašų kalba nėra etninės priklausomybės ženklas¹⁴. Užfiksuota įrašų, kuriuose lenkų (*GODLOWSKY* (Muižės kapinės, KU BRIAI KKKSDB), *BARANOWSKY*¹⁵ (Šernų kapinės, KU BRIAI KKKSDB), lietuvių (*GULBIS* < lie. *gulbis*¹⁶ (Ventės kapinės, KU BRIAI KKKSDB, etc.)) tautybės žmonių paminklų įrašai yra vokiški.

Retai, tačiau pasitaiko, kad vokiečių tautybės žmonių paminkliniai įrašai yra ne vokiški, o lietuviški, pvz., *CHRISAS TRYLUS*, plg. vo. *Triel, Trill, Tryll, Triller*¹⁷ (Muižės kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Analizuojamų lietuviškų paminklinių įrašų kalbinei raiškai svarbi ir tarminė priklausomybė. Daugelis jų yra iš **vakarų žemaičių tarmės teritorijos** (Ventės, Sausgalvių, Drevernos, Kukorų, Priekulės ir jos apylinkių, Plikių etc. kapinės)¹⁸. **Vakarų aukštaičiams**¹⁹ (konkrečiau – Klaipėdos krašto aukštaičiams) priskirtinos epitafijos, užfiksuotos Rukų, Stoniškių, Katyčių bažnyčios, Katyčių II, Vilkyškių, Stubrių ir Uikšių kapinėse. Tad fonetinė ir morfologinė epitafijų raiška dėl tarminės priklausomybės gali turėti nemažą skirtumą (plačiau žr. 2 skyrių).

Apibendrinant dvikalbių paminklinių įrašų bendrąją situaciją (dominuoja minimaliosios struktūros įrašai) galima pasakyti, kad dauguma lietuviškų įrašų yra tiesioginiai vertiniai iš vokiškų epitafijų ar giesmių, tačiau net ir vertimuose atsiskleidžia lietuvių kalbos statuso kaita šiame krašte. Taip pat fiksuojama nemaža archajiškų lietuvių kalbos morfologijos relikto (plačiau žr. 2 skyrių).

B. Vokiškieji įrašai. Užfiksuota keletas kapinių, kuriose paminkliniai įrašai – tik vokiški. Mažiausiai abejonių, kad jose nebūta lietuviškų įrašų, kelia Plaškių kapinės, esančios neveikiančios bažnyčios šventoriuje. Nors šios kapinės sunykusios, tačiau išlikę vokiški įrašai su lietuviškos kilmės pavardėmis leidžia manyti kitokių čia nebuvus. Toleikių, Švėpelių, Šernų kapinės yra ypač sunykusios, rasti tik keli vokiški įrašai, bet negalima atmesti prielaidos, kad jose galėję būti paminklų su lietuviškais įrašais.

Vokiškų įrašų aiškinti tik tautiniu aspektu (laikyti šias kapines vokiečių tautybės asmenų kapinėmis) negalima. Kaip rodo asmenvardžiai *Plogsties* (lie. *Plokštys*, sietinas su *Plókstis*, kurios „greičiausiai pravardinės kilmės“ < lie. *plóksčias* „be iškilimų ir įdubimų...; be apvalumo, suplotas, suspaustas...; paviršutiniškas, bedvasis“²⁰) ir pan., čia laidoti ir lietuvių kilmės asmenys. Tik vokiečių kalba paliudyti įrašai Plaškių kapinėse galėtų būti aiškintini ir kaip šios kalbos prestižo dalykas, ir kaip vokiečių tautybės asmenų dominavimas šioje vietovėje (5 pav.).

¹⁴ Plačiau etninę situaciją tiria Silva Pocyte, žr.: POCYTĖ, S. Znaki konfessional'nogo nasledija Vostochnoj Prussiji v Klaipedskom kraje. *Kulturnoje nasledije Vostochnoj Prussiji*. Baltijskij federal'nyj universitet imeni Imanuila Kanta, Institut litovskogo jazyka. Kaliningrad, 2011, t. II, s. 92–102.

¹⁵ Apie šias lenkiškas pavardes žr.: *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1. Vilnius, 1985, p. 604, 191.

¹⁶ žr.: *Lietuvių pavardžių žodynas*. Op. cit., p. 741.

¹⁷ žr.: Ibid, p. 1068.

¹⁸ *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius, 2004, p. 270–284.; ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius, 2006, p. 247–250.

¹⁹ *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Op. cit., p. 37–47.

²⁰ Žr.: *Lietuvių pavardžių žodynas*. Vilnius, t. 1, 1985, p. 1068.

Taigi Klaipėdos krašto XIX a. – XX a. vidurio paminklinių įrašų kalba rodo vokiečių ir lietuvių kalbų tarpusavio ryšius, lėmusius šio krašto lietuviškų įrašų savitumą.

Lietuviškų įrašų ypatumai

Lietuviški įrašai fiksuoja nemažą Klaipėdos krašto kalbos leksikos, o ypač morfologijos ypatumų. Atskirai aptariama ir asmenvardžių kalbinė raiška. Straipsnyje neapitamos rašybos ir fonetikos ypatybės, nes tai jau minėta kituose tyrinėjimuose²¹. Be to, daugelis ortografijos aspektų yra susiję su senąja Prūsijos Lietuvos raštija ir vokiečių kalbos įtaka.

5 pav. Įrašas Plaškių kapinėse (KU BRIAI KKKSDB)

1. Leksika

Vertinant paminklinių įrašų leksiką, pirmiausia pabrėžtina, kad lietuviškuose įrašuose palyginti nedaug germanizmų (išskyrus minėtus mėnesių pavadinimus (August, Februar / Aug., Febr. etc.), kurie paprastai net neadaptuoti pagal šio krašto tarmės sistemą (plg. vokiškus profesijos apibūdinimus, pvz., *Wirth* „smuklininkas“).

Adaptuotų slavizmų nemažą. Iš jų paliudyti šie:

1) **pakajus** (< l. *pakój*) „taika, ramybė“ (LKŽe²²): *Miegokit saldzei Pakajuje* (Krakoniškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB); *Ilsekis Pakajuge*; *Ilsekus Pakajoje* (Lankupių kapinės, KU BRIAI KKKSDB);

2) **sūdnas, a** (< bru. *судны*) „teisminis“; **sūdnà dienà** „paskutinis teismas“ (LKŽe): / *kelties wel reikes Sudnai* / *Dienai esanttoj brangoj* (Butkių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Šis frazeologinis junginys paliudytas Mažvydo raštuose²³;

3) **prietelis** (< bru. *прияцель*) „bičiulis, draugas“ (LKŽe): *Laba nakte miele pretelei, kartunt matisemes* (Skirvytėlės kapinės, KU BRIAI KKKSDB); Identiška pl. voc. forma paliudyta Mažvydo raštuose²⁴;

4) **smertis** (< bru. *смерць*) „mirtis“ (LKŽe): *Kristus mano linksmijbe / jo Smertis man Nauda*²⁵ (Plikių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Gausiai paliudytas Mažvydo raštuose²⁶;

²¹ MALIŠAUSKAS, J. Op. cit.

²² *Lietuvių kalbos žodynas I–XX*, elektroninė versija (www.lkz.lt).

²³ URBAS, D. *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Vilnius, 1998.

²⁴ URBAS, D. Op. cit., p. 90.

²⁵ Ištrauka iš XVII amžiaus pradžios poeto Greviuso (*Grävius*) giesmės *Kristus mano Linksmijbe* (*Christus, der ist mein Leben*) (Plikių kapinės), plačiau žr.: SIDABRAITĖ, Ž. Epitafijos Mažosios Lietuvos antkapiniuose paminkluose: žanrinės ypatybės ir vertė. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius, 2006, p. 216–239.

²⁶ URBAS, D. Op. cit., p. 339–400.

5) *smūtnybė* „liūdnumas“ / *nereik man su Smutnijbe*²⁷ / *smūtnybė* < *smūtnas* (< bru. *смутны*, l. *smutny*) + *yb-ė*. Šis hibridas Mažvydo nepaliudytas, bet užfiksuotas Kuršaičio raštuose (LKŽe);

6) *biednas, -a* (< l. *biedny*, bru. *беден*) „neturtingas, vargingas“ (LKŽe): / *jau likt bėdna Swieta*²⁸ / Leksema paliudyta Mažvydo raštuose²⁹. Forma *bėdna* adaptuota prie Plikių šnekto fonetinės sistemos (monoftongizuojamas *ie* (atliepiamas *ė*), o galūnės *a* aiškintinas „žadininkavimu“ – o tariamas *a* su *o* atspalviu)³⁰;

7) *svietas* (< bru. *свѣт*) „pasaulis, žemė“ (LKŽe): / *jau likt bėdna Swieta*³¹ / (Ibid.). Užfiksuotas Mažvydo raštuose³²;

8) *grabas* (< bru. *гробъ*, l. *grób*) „karstas, rakštis; kapas...“ (LKŽe) / *Jau Grabe gulu*. Paliudytas Mažvydo raštuose³³;

9) *čystas, -a* (bru. *чысты*, l. *czysty*) „švarus, nesuteptas; be priemaišų...“ (LKŽe) *Aš tave meile neperstojanče mylėjau, todėl Aš tave savespi pritraukiau iš čysto gerumo* (Jeremi 31, 30)³⁴ (Vanagų kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Gausiai užfiksuotas Mažvydo raštuose³⁵;

10) *adya* (< bru. *эдзіна*) „valanda“ (LKŽe): *Ateit Adijna korioje / wisi kurie po Kapais yra / girdes Balsa Wiszpates* (Vilkyčių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Mažvydo raštuose ši leksema neužfiksuota;

11) *svadba* (ru. *свадьба*) „vestuvės“: *jie padeje Darbus / szins i auksztus zeng Swadbos Namus / kur jiems Szlowe be Galo* (Plikių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Šaknies vokalizmas *a* rodo slavizmo tarminę adaptaciją – jame veikia Plikių šnekto fonetinė ypatybė („žadininkavimas“ – o tariamas *a* su *o* atspalviu). Mažvydo raštuose neužfiksuotas;

12) *dėkavoti, -oja, -ojo* (bru. *дзякаваць*, l. *dziękować*) „dėkoti“ (LKŽe): *Szlowingay cze giedoju didžius / Diewa darbus uz viska / dekawoju I wisus jam Amzius* (Juknaičių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Paliudytas Mažvydo raštuose³⁶;

13) *dūšėlė* „sielelė“ deminutyvinis vedinys iš slavizmo *dūšià* < (l. *dusza*) „...vėlė, dvasia...“ (LKŽe): *Kaip saldu Duszelei pas Jezu Szwiesoj* (Butkų kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Analogiškas hibridinis vedinys užfiksuotas Mažvydo raštuose³⁷;

14) *čėsas* „laikas; amžius“: *Prassok Czesas / prabėgk skubrey* (Vanagų kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Identiška slavizmo forma paliudyta Mažvydo raštuose³⁸;

15) *pekla* (< l. *pieklo*) „pragaras...“ (LKŽe): *Dabar aš pergalejau Smerti / Pekla* / (Krakoniškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Užfiksuotas Mažvydo raštuose³⁹;

16) *mūka* (< bru. *мука*) „kančia...“ (LKŽe): / *dabar ant ju laimėjau / Kristaus Brangia Muka* (Krakoniškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Identiška forma užfiksuota ir Mažvydo raštuose⁴⁰;

²⁷ SIDABRAITĖ, Ž. Op. cit., 216–239.

²⁸ Ibid.

²⁹ URBAS, D. Op. cit., p. 64.

³⁰ Dėl vakarų žemaičių fonetinių ypatybių plačiau žr.: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius, 2004, p. 270–274.

³¹ SIDABRAITĖ, Ž. Op. cit., 216–239.

³² URBAS, D. Op. cit., p. 359.

³³ Ibid., p. 137–138.

³⁴ Ištrauka iš *Senajo Testamento* Jeremijo knygos 31 perskyrimo trečiosios eilutės (Vanagų kapinės).

³⁵ URBAS, D. Op. cit., p. 79–80.

³⁶ Ibid., p. 90.

³⁷ Ibid., p. 109.

³⁸ Ibid., p. 77–78.

³⁹ Ibid., p. 282–283.

⁴⁰ Ibid., p. 233.

17) *neviernybė* „neištikimybė, netiesumas...“ (LKŽe): *Newrinybe*. Ši leksema vertintina kaip hibridas (*ne* + *viernybė* < *viernas* + *yb-ė*). Slavizmas *viērnas*, -à „ištikimas ...“ ir jo hibridiniai ve-diniai *viernastis*, *viernystė* užfiksuoti ir Mažvydo raštuose⁴¹, bet *ne-viernybė* – ne. Galima manyti, kad tai kiek naujesnės darybos žodis.

Daugelis šių slavizmų užfiksuoti ir M. Mažvydo, ir kituose Prūsijos Lietuvos senuosiuose raštuose, tad jie leksikoje įsitvirtinę jau seniai⁴². Kai kurių slavizmų įvairuojančios formos, pvz., *Pakajuje* / *Pakajoje*, rodo, kad jie buvo vertinami kaip savi žodžiai, nes juose vyko tie patys morfolo-giniai procesai kaip ir indigeniose leksemose (plačiau žr. 2 skyrių).

Tačiau yra ir neadaptuotų skolinių. Pavyzdžiui, leksema *familija*. *Czion ilsis Diemyje* / *ENSIS JOSUTTIS* / *Su sawo* *Famylia* / 1899 (Vilkyškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Šį lotynų kalbos žodį (lo. *familia* „šeima“) per lenkų kalbą (l. *familia* „šeimyna, giminės“) perėmė daugelis lietuvių tarmių ir jį adaptavo, pvz., *pamilija*. Tad užfiksuotą skolinį *Famylia* galima laikyti gana nauju (jis neužfiksuotas Mažvydo raštuose). Be to, jis galėjo būti perimtas ne iš lenkų, bet iš vokiečių kalbos, pvz., vo. *Familie*. Galbūt vokiečių kalbos įtaka lėmė ir inicialės priebalsio *f* išlaikymą.

Germanizmų ir slavizmų santykis įrašuose neprieštarauja ir Klaipėdos krašto šnekamosios kalbos tyrinėjimų duomenims, pvz., Kuršių nerijos pokario lietuvių kalboje germanizmai sudarė tik 14 % visų skolinių, slavizmai – 43 %⁴³.

Ne tik kaimyninės kalbos darė įtaką Klaipėdos krašto paminkliniams įrašams. Nuo XX a. antrosios pusės pastebima Didžiosios Lietuvos paminklinių įrašų tradicijos įtaka. Pavyzdžiui, lietuvišką junginio *Ilsekis Pakajuje* pakaitalą *Ilsekis ramybėje* (kuris fiksuojamas tik 1976 m. Kukorų kapinėse, KU BRIAI KKKSDB) Jurgis Mališauskas laiko atsiradusiu dėl Didžiosios Lietuvos tradicijų poveikio⁴⁴. Lankupių kapinėse paliudytas junginys *Amzinoje atilsyje* taip pat gali būti šios tradicijos pavyzdys.

Tiriamuose įrašuose užfiksuota ir darybinių dialektizmų. Iš jų galima paminėti prieveiksmį *skubriai*, pvz.: *Prassok Czesą* / *prabėgk skubrey* (Vanagų kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Taip pat ant Katyčių bažnyčios sienos užfiksuotas priesagos -*ystė* vedinys *dėkingystė* „dėkingumas“: *Kare 1914–1918 pulsiems Karzygams ant garbes ir dekingystes*⁴⁵; galūnės vedinys *myris* „mir-tis“ <...> *kad Mieres man* / *priešes* <...> (Drevernės kapinės, KU BRIAI KKKSDB); dūrinys *širdperša* „širdgėla“: <...> ir skaudze⁴⁶ / *Szirdpersza* (Muižės kapinės, KU BRIAI KKKSDB); priesagos -*ingas* vedinys *išganytingas* „išganytas“ *esme išganitingi* (Šventvakarių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

2. Morfologija

Straipsnyje aptariamos tik svarbiausios kai kurioms kalbos dalims būdingos morfologinės įrašų ypatybės, ypač akcentuojant archaizmus ir inovacijas.

2.1. Daiktavardis. Paminkliniuose įrašuose paliudyta archajiškų daiktavardžio linksnio kategorijos bruožų. Vienas iš jų – daiktavardžio linksnio paradigmoje fiksuojamos aliatyvo

⁴¹ Ibid., p. 421–422.

⁴² Plačiau žr.: URBAS, D. Op. cit.

⁴³ BUKANTYTĖ, E.; BUKANTIS, J. Vokiečių ir lietuvių kalbų sąveika Klaipėdos krašto asmenvardžiuose. *Tiltai*, Nr. 2. Klaipėda, 1997, p. 81–85.

⁴⁴ MALIŠAUSKAS, J. Op. cit., p. 191.

⁴⁵ Akivaizdžiai naujesnis yra buvusios *i* taisymas į *y*.

⁴⁶ Žemaičių tarmėje *dž* dažniausiai atliepiamas *d* (žr.: ZINKEVIČIUS, Z. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius, 1994, p. 122), bet epitafijos rodo, kad esti formų ir su afrikatomis *dž*. Tai patvirtina Jono Bukančio teiginį, kad vakarų žemaičių „nebeišlaikomas žemaitiškas afrikatų dėsniš <...>“. Žr.: BUKANTIS, J. Klaipėdiškių šnektos ir kuršiškųjų bei skalviškųjų žemių ribos. *Vakarų baltų kalbos ir kultūros relikvai*. Klaipėda, 2000, p. 51.

formos, kurios dabartinėje lietuvių kalboje yra išnykusios. Aliatyvo formos paliudytos net skolinių linksniavimo sistemoje, pvz.: *Kur asz / ikszol weszejes, tai netikre Namai, kad Mieres man / priejes, tai iszenges mielai, / Ka asz szon tikt wartajes, / tai vislab padedo, o kad asz iszkawajes / **Grabop** tai gult eino* (Drevernės kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Paminkliniuose įrašuose paliudyta ir kalbinių inovacijų. Iš jų minėtinas daiktavardžio kamienų mišimas. Ypač dažnas daiktavardžio *Dievas* vietininko linksnio formų įvairavimas, pvz.: užfiksuotos šios sg. iliatyvo gretutinės formos: *Dievėje, Dievyje, Dievieje, Dievuje*:

a) *Czion ilsis **Deweje***: <...> (Ventės kapinės, KU BRIAI KKKSDB);

b) *Czion ilsis **Dievyje** / ENSIS JOSUTTIS / Su sawo Famylija* <...> (Vilkyškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB); ši forma paliudyta ir naujesnėse epitafijose: *Čion ilsis **Dievyje** mano žmona ir mylima motina / Elze Vanags / gim. 1885 IX 6 mir. 1948 XI 28 / Ilsekis saldžiai!* (Stragnų kapinės, KU BRIAI KKKSDB);

c) *Czon ilsis **Diewije** / Sanarelei / Mana milimoge Wira / Erdmann Bestika* (Kerkutviečių kapinės, KU BRIAI KKKSDB);

d) <...> *ilsis **Diewije** / Ukeninks / NICKEL WOISCHWILL* <...> (Vilkyškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Sunku pasakyti, kas lėmė šio daiktavardžio kamieno mišimą. Hipotezių gali būti įvairių. Pirmą, iliatyvo formos, remiantis gyvumo hierarchija (*Animacy Hierarchy*), linksnio paradigmoje turėjusios būti gana retos (pvz., Vilkyškių bažnyčios sienoje paliudyta sg. voc. forma <...> *Dieve* <...> rodo šį daiktavardį esant *a* kamieno). Antra, šiame linksnyje pagal vyriškosios giminės daiktavardžių *ė* kamieno analogiją (*dėdė – dėdėje; tėtė – tėtėje*) galėjusi atsirasti ir analogiška forma *Dievėje*. Trečia, kamienų mišimą galėjo lemti Prūsų Lietuvos tarmėse vykusios galūnių redukcija, dėl kurios atskiros šnektos leksemai *Dievas* suteikė linksniavimo tipą pagal kitų daiktavardžių kamienų analogiją. Kita vertus, nors *a* kamieno linksniavimo tipas skirtinas stipriesiems kamienams ir paprastai silpnųjų kamienų formos „pereina“ į stipriuosius, o ne atvirkščiai, net ir dabartinėje lietuvių kalboje šalia sg. iliatyvo formos *Dievė* gana įprasta atrodo gretutinė *u* kamieno (silpnojo) forma *Dievujė*.

Paliudyta ir daiktavardžio *Viešpats* kamieno mišimo atvejis, pvz., *Wieszpateje / Wiespatije*, tačiau šis procesas (priebalsinio kamieno nykimas) būdingas visoms baltų kalboms.

Kamienų mišimas fiksuojamas ne tik indigeniuose žodžiuose, bet ir skoliniuose, pvz.: įvairuoja skolinio *pakajus* formos: *Miegokit saldzei **Pakajuje*** (Krakoniškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB); *Ilsekus **Pakajoje*** (Lankupių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Skolinių gretutinės formos *Pakajuje / Pakajoje* galėtų būti nulemtos skolinių adaptacijos skirtumų atskirose šnektose (visiškai tikėtina, kad tam tikrose šnektose šiam skoliniui buvo suteikta moteriškosios giminės forma, nes giminės kategorija lietuvių kalboje suteikiama atsitiktinai (t. y. giminė = lytis, tik žmonėms ir gyviems, gerai žmogui pažįstamiems ir svarbiems gyvūnams).

Kita kalbinė inovacija, paliudyta paminkliniuose įrašuose, yra galūnių redukcija. Net ir vakarų aukštaičiams būdinga *a* kamieno (masc.) sg. nominatyvo galūnių redukcija, pvz., *Ukeninks / NICKEL WOISCHWILL* (Vilkyškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Tačiau šis procesas nenuoseklus. Net tame pačiame epitafijos tekste užfiksuotas galūnių įvairavimas, pvz.: *Czon ilsis / Dieweje mano / mylimas **wiers** / ir muso **tewas** / Wilhelm Naujoks / *10. 6. 1857 / † 10. 5. 1929* (Stragnų kapinės, BRIAI KKKSDB). Šis fonetinis reiškiny (galūnių redukcija) greičiausiai paspartino kamienų mišimą linksniavimo sistemoje. Pavyzdžiui, forma *suna*, paliudyta epitafijoje *Czon / ilsis ma / na **suna** /*

Sanare / lei / Ertmin Aßmon (Užlieknių kapinės, KU BRIAI KKKSDB)⁴⁷, J. Mališausko aiškinama kaip kamienų mišimo pavyzdys, kurį galėjo paskatinti dėl galūnės redukcijos išblėsusi *u* kamieno galūnė⁴⁸.

Taigi daiktavardžio morfologinis lygmuo liudija išlaikytus archaizmus (gana gerai išlaikytas aliatyvo linksnis) ir inovatyvius reiškinius (kamienų mišimas ir galūnių redukcija).

2.2. Įvardis. Epitafijose paliudyta dviskaitos formų, pvz., *Czionai ilsis / Deweje mano miela / Pati modoms geroje Motinele er miela Seso / Ilsze Taszus, g. Schluszus* <...> (Kukorų kapinės, KU BRIAI KKKSDB). *Modoms* (**mudumus*) gen. pl. formoje atspindi vakarų žemaičiams būdinga galūnių redukcija ir nuoseklus *u* platinimas (atliepiamas *o*)⁴⁹.

Užfiksuota ir aliatyvo forma *savespi*: *Aš tave meile neperstojanče mylėjau, todėl Aš tave sa-vespi pritraukiau iš čysto gerumo* (Jeremi 31,30)⁵⁰ (Vanagų kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

2.3. Veiksmažodis. Epitafijose gausu **ateminio asmenavimo** formų. Ypač daug I asmens formų, pvz.: sg. I *Swiete kentėjau daug ligu / Danguj esmi tarp angelu* <...>; *Pas Jesu mirdams eimi* (Vilkyškiai, KU BRIAI KKKSDB), pl. I *esme iszganitingi* (Šventvakarių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Senujų **imperatyvo** formų (vartotų Prūsijos Lietuvoje) su priesaga *-bi-* neužfiksuota. Paliudytos bendrinėje lietuvių kalboje įprastos formos su priesaga *-k-*, pvz., <...> *Ilsekitis* <...> (Žydėlių kapinės, BRIAI KKKSDB); *Prassok Czes / prabėgk skubrey* (Vanagų kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Optatyvo formos įvairuoja – užfiksuota ir senoji – *tenusiduodie* (Žiaukų kapinės, KU BRIAI KKKSDB) ir naujesnė *tenusiduoda*.

Dalyvis. Sudėtingesnės struktūros epitafijose (ppr. ištraukose iš giesmių / *Šventojo Rašto*) fiksuojamos dažnos dalyvių formos, ypač būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvio, pvz.: <...> *Kur asz / ikszol weszejes* <...> (Drevernės kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Tai lemia epitafijų tematika (ppr. kalbama apie praėjusį laiką). Kiek retesnės esamojo laiko veikiamosios rūšies dalyvio formos, pvz.: <...> *kelties wel reikes Sudnai / Dienai esanttoj brangoj* (Butkų kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Paliudyta dalyvio įvardžiuotinių formų, kuriose pl. nom. įvardis prisijungia prie šaknies (nėra dalyvio priesagos *-us-*), pvz., *Izganiti Numireje kure / Wieszpateje mirsza nes je / Ilsis nu sawo Darbu* (Vilkyčių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Taigi apžvelgus lietuviškų epitafijų pagrindines morfologines ypatybes, galima konstatuoti, kad jose užfiksuota tiek ir archaizmų (ateminis asmenavimas, aliatyvo išlaikymas etc.), tiek ir inovacijų (daiktavardžio kamienų mišimas etc.).

3. Asmenvardžiai

Keletas pastabų leksikos ir morfologijos aspektais pasakytina ir apie paliudytus asmenvardžius⁵¹.

⁴⁷ Epitafija pateikta J. Mališausko. Nurodoma, kad data nežinoma, nes epitafija išpjaustyta mediniame paminkle. Žr.: MALIŠAUSKAS, J. Op. cit., p. 202.

⁴⁸ MALIŠAUSKAS, J. Op. cit., p. 206.

⁴⁹ *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius, 2004, p. 271.

⁵⁰ Ištrauka iš *Senajo Testamento* Jeremijo knygos 31 perskyrimo trečiosios eilutės (Vanagų kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

⁵¹ Plačiau apie lietuvių pavardžių formavimąsi, kilmę ir struktūrą žr.: MACIEJAUSKIENĖ, V. *Lietuvių pavardžių susidarymas*. Vilnius, 1991; SINKEVIČIŪTĖ, D. *Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės*. Vilnius, 2006; BUKANTYTĖ, E.; BUKANTIS, J. Op. cit., p. 81–85; KAUKIENĖ, A. *Klaipėdos krašto*

Aptariamuosiuose įrašuose nepaliudyta nė vienas dvikamienis lietuviškas vardas, nors XVI a. pradžios sąrašė tokių yra, pvz., Gediminas (*Gedemenne*), Tarvydas⁵². Užfiksuota tik iš dvikamienių vardų kilusių pavardžių, pvz.: *Czion ilsis Diewieje / Ukeninks / NICKEL WOISCHWILL* <...> (< *Vaišvilà* < *vaiš-* ir *vil-*)⁵³ (Vilkyškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB); galbūt ir *Martin Trautrimis* (< „pirmasis sandas *traut-* galbūt iš *taut-*, o antrasis *rim-*)⁵⁴.

Nemaža yra pavardžių, kilusių iš krikščioniškųjų vardų, pvz., *Jurgis Povils* (žr. 3 pavyzdį).

Paliudyta ir greičiausiai sulietuvinta vokiškos kilmės pavardė *Bestikas*: *Czon ilsis Diewieje / Sanarelei / Mana milimoge Wira / Erdmann Bestika* / G. 18. Jan. 1839. / M. 25. Okt. 1903 (Kerkutviečių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Forma *Bestika* yra sg. gen. (*Bestiko*), o ši pavardė greičiausiai kilo iš sulietuvintos vokiškos pavardės *Bestē* < vo. *Best* : *Sebastianus*⁵⁵, *Bestē* + deminutyvinis sufiksas *-ik-* ir fleksija *-a*). Tokio sufikso pridėjimas susijęs su jo produktyvumu, plg. *Anikē* etc.

Moteriška pavardė *Preugshat* (žr. 2 pavyzdį) taip pat liudija vokiškos pavardės sulietuvinimą, *Preugschas* + *at* < *ait(ē)*, *Preugschas* < vo. *preusch* „antrasis sutuoktinis“⁵⁶.

Paliudyta gana daug lietuviškų pavardžių, kurios greičiausiai yra pravardinės kilmės, nors E. Bukantytė ir J. Bukantis tokias pavardes kaip *Lokies*, *Pelleda*, *Ganders*, *Wilks* etc. kildina iš senųjų lietuviškų vardų⁵⁷. Negalima kategoriškai atmesti, kad kai kurios iš jų gali būti ir prūsiškos kilmės, pvz., *Gulbis* galėjo kilti iš pr. *gullbis* „toks paukštis (*Cygnus*)“⁵⁸. Ši pavardė gali būti sulietuvinta prūsiška pavardė (negalima atmesti, kad į Prūsijos Lietuvos tarmes forma *gulbis* negalėjo ateiti per prūsus⁵⁹). Šnekamojoje Prūsijos Lietuvos kalboje, A. Aukšoriūtės duomenimis, dabar fiksuojama fem. *ē* kamieno forma *gulbē*⁶⁰.

Moteriškos pavardės dažnai turi priesagą *-ien-ē*, kuri neretai monoftongizuojama, pvz., *Gulbene* (žr. 6 pav.). J. Mališauskas tai aiškina vokiečių kalbos ar žemaičių tarmės įtaka⁶⁰. Greičiausiai tai nulemta vakarų žemaičių fonetinių ypatybių (būdinga dvibalsių monoftongizacija)⁶¹, nes Ventė įeina į šios tarmės ribas. Todėl vokiečių kalbos įtakos čia išvėlgti nereikėtų.

Epitafijose užfiksuota ir nemaža moteriškų pavardžių be galūnės, pvz., *Ewe Labrenz* (Drevernos kapinės, KU BRIAI KKKSDB) ar vyriškosios giminės formų, pvz., *wienatije Dukte ir Sesu Marichen Bendiks* / (Agluonėnų kapinės, KU BRIAI KKKSDB); *Čion ilsis Dievyje mano žmona ir mylima motina / Elze Vanags* / gim. 1885 IX 6 mir. 1948 XI 28. <...> (Stragnų kapinės, KU BRIAI KKKSDB). Šiuo atveju vokiečių kalbos įtaka yra akivaizdi.

Mergaičių pavardės taip pat įvairuoja: a) su išlaikyta lietuviška priesaga *ait* > *at* (*Jurgutat*), bet suvokietinta forma (be galūnės) (Vilkyškių kapinės, KU BRIAI KKKSDB), b) vyriškosios giminės

vakarų aukštaičių tarmė. Klaipėda, 1997, p. 63–64; Mališauskas, J. Op. cit., p. 207, etc. Šiame straipsnyje nesigilinama į lietuvių pavardžių formavimosi ypatumus, todėl tradiciškai lietuviškomis pavardėmis bus laikomos visos pavardės ir vardai, kurių darybos modelis yra lietuviškas (net jei etimologiškai jos yra nelietuviškos). Germaniškėmis laikomi asmenvardžiai, neturintys jokių atitikmenų baltų kalbose, pvz., *Jacob Schmidt*).

⁵² BUKANTYTĖ, E.; BUKANTIS, J. Op. cit., p. 82.

⁵³ *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2. Vilnius, 1989, p. 1138.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 1063.

⁵⁵ *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 1. Op. cit., p. 245.

⁵⁶ Apie sulietuvintas vokiškas pavardes dar žr.: BUKANTYTĖ, E.; BUKANTIS, J. Op. cit., p. 83.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Apie prūsų ir lietuvių santykius ir Prūsijos lietuvių kilmę žr.: MAŽIULIS, V. Dėl Prūsijos lietuvių kilmės. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 465–469; ZINKEVIČIUS, Z. Lietuvių kalba Rytprūsioje. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 479–485.

⁵⁹ AUKSORIŪTĖ, A. Klaipėdos krašto paukščių pavadinimai. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 518.

⁶⁰ MALIŠAUSKAS, J. Op. cit., p. 205.

⁶¹ *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Op. cit., p. 270–275.

forma: *Elsike Stubbra* (Lankupių kapinės, KU BRIAI KKKSDB).

Nors vokiečių kalbos poveikis lietuviškiems asmenvardžiams yra akivaizdus ir pastebėtas daugelio tyrinėtojų (numetamos lietuviškos galūnės, išskyrus *-a* ir *-is/-ys*, vartojami vokiškos kilmės vardai), bet, kaip rodo tiriamoji medžiaga, ir vokiškos pavardės nuo XIX a. pabaigos buvo lietuvinamos.

Išvados

Apžvelgus senųjų Klaipėdos krašto kapinių XIX a. pab. – XX a. vid. paminklinius įrašus, galima pateikti šiuos teiginius:

1. Įrašų kalbinė raiška rodo vokiečių ir lietuvių kalbos tarpusavio ryšius, lėmusius šio krašto lietuviškųjų paminklinių įrašų savitumą. Šie ryšiai apėmė abi kalbas, bet didesnę interferenciją patyrė lietuvių kalba, nes iš esmės didžioji dalis įrašų yra tiesioginiai vertiniai iš vokiečių kalbos. Vokiečių kalbos prestižą rodo tie vokiški įrašai, kurių mirusiojo asmenvardis suponuoja lietuvišką kilmę.

Nuo XX a. pirmosios pusės fiksuotinas lietuviškų įrašų gausėjimas. Išaugęs šios kalbos pasirinkimo lygis matomas iš vokiškųjų asmenvardžių lietuvinimo (*Trylus*, *Bestika*), vokiečių kilmės asmens paminkluose fiksuojamų lietuviškų įrašų.

XIX a. pab. – XX a. vid. paminklinių įrašų kalba nėra etninės priklausomybės rodiklis.

2. Lietuviškųjų epitafijų leksikos tyrimas parodė, kad adaptuotų germanizmų Klaipėdos krašto paminkliniuose įrašuose būta palyginti nedaug, bet adaptuotų slavizmų nemaža. Tai rodo, kad Prūsijos Lietuvos tarmės buvo veikiamos ir slavų kalbų, iš kurių pasiskolino daugelį su religija susijusių pavadinimų.

Leksinių dialektizmų neužfiksuota, nes jų vartojimas buvo ribojamas įrašų tematikos ir griežtos struktūros, tačiau paliudyta nemaža darybinių dialektizmų, pvz., *dėkingystė* „dėkingumas“, liudijančių šio krašto kalbinį savitumą.

3. Lietuviškųjų paminklinių įrašų tekstai dažnai nėra autentiški (ppr. vertiniai), bet juose nemaža morfologinių savitumų, iš kurių minėtini šie: a) gana gerai išlaikytas aliatyvo linksnis; b) išlaikyti archajiški atematinio asmenavimo ir optatyvo reliktai; c) vartojamos dviskaitos formos; d) fiksuojama Prūsijos Lietuvos tarmių inovacija – kamienų mišimas ir galūnių redukcija.

4. Klaipėdos krašto aukštaitiškoji ir žemaitiškoji dalys akivaizdžių morfologinių ar leksinių skirtumų paminkliniuose įrašuose neturi, bet gerokai skiriasi jų fonetinė raiška. Tad ateityje prasminga tirti šių tarmių fonetinius skirtumus, galėjusius lemti ir morfologinius pokyčius, pvz., kamienų mišinį.

5. Labiausiai vokiečių kalbos paveiktas asmenvardžių lygmuo. Lietuvių kalbos sistemą pažeidžia formos be galūnės (*Jurgutat*) ir vyriškosios pavardės priskyrimas moteriškosios lyties asmenvardžiams (*Elsike Stubbra*, *Elze Vanags*). Ne tik vokiečių kalba, bet ir krikščioniškoji kultūra

6 pav. Įrašas Ventės kapinėse (KU BRIAI KKKSDB)

paveikė Prūsijos Lietuvos asmenvardžius. Tai rodo paminkliniuose įrašuose nepaliudyti senieji lietuviškieji dvikamieniai vardai.

6. Lietuviškuose paminkliniuose įrašuose nevartoti lietuviški mėnesių pavadinimai greičiausiai rodo, kad indigenius pavadinimus išstūmė skoliniai.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- AUKSORIŪTĖ, Albina. Klaipėdos krašto paukščių pavadinimai. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 514–520.
- BUKANTIS, Jonas. Klaipėdiškių šnektos ir kuršiškųjų bei skalviškųjų žemių ribos. *Vakarų baltų kalbos ir kultūros reliktai*. Klaipėda, 2000, p. 51–53.
- BUKANTIS, Jonas. Dėl šiaurinių klaipėdiškių „žadininkavimo“ ir balsio *a* labializacijos. *Tiltai. Lietuvininkai ir lietuviai*. Klaipėda, priedas Nr. 3, 2001, p. 18–20.
- BUKANTYTĖ, Eglė; BUKANTIS, Jonas. Vokiečių ir lietuvių kalbų sąveika Klaipėdos krašto asmenvardžiuose. *Tiltai*. Klaipėda, 1997, p. 81–85.
- KAUKIENĖ, Audronė. *Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių tarmė*. Klaipėda, 1997.
- KAUNAS, Domas. Kapinės – archyvai ir muziejai po atviru dangumi. In *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas. Vertės ir interesų sankirtos požūriui*. Vilnius, 2004, p. 48–54.
- Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius, 2004.
- Lietuvių pavardžių žodynas* / Ats. red. A. VANAGAS. Vilnius, 1995–1998, T. 1–2.
- MACIEJAUSKIENĖ, Vitalija. *Lietuvių pavardžių susidarymas*. Vilnius, 1991.
- MALIŠAUSKAS, Jurgis. *Vėjas iš Aismarių. Straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2004.
- MAŽIULIS, Vytautas. Dėl Prūsijos lietuvių kilmės. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 465–469.
- POCYTĖ, Silva. Znaki konfessional’nogo nasledija Vostochnoj Prussiji v Klaipėdskom kraje. *Kulturnoje nasledije Vostochnoj Prussiji*. Baltijskij federal’nyj universitet imeni Imanuila Kanta, Institut litovskogo jazyka. Kaliningrad, 2011, t. II, p. 92–102.
- SIDABRAITĖ, Žavinta. Epitafijos Mažosios Lietuvos antkapiniuose paminkluose: žanrinės ypatybės ir vertė. In *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*. Vilnius, 2006, p. 216–239.
- SINKEVIČIŪTĖ, Daiva. *Lietuvių dvikamienių asmenvardžių trumpiniai ir jų kilmės pavardės*. Vilnius, 2006.
- URBAS, Dominykas. *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Vilnius, 1998.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius, 1994.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas. Lietuvių kalba Rytprūsioje. *Lietuvininkų žodis*. Kaunas, 1995, p. 479–485.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija III. Senųjų raštų kalba*. Vilnius, 1998.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius, 2006.

Santrumpos:

- / – sąvokos ar eilutės; gretutinių formų atskyrimas
- bru. – baltarusių kalba
- fem. – moteriškoji giminė
- gen. – kilmininkas
- le. – lenkų kalba
- masc. – vyriškoji giminė
- pl. – daugiskaita
- ppr. – paprastai
- sg. – vienskaita
- vo. – vokiečių kalba
- voc. – šauksmininkas

TOMBSTONE INSCRIPTIONS IN KLAIPĖDA REGION LUTHERAN CEMETERIES: A LINGUISTIC VIEWPOINT

Asta Balčiūnienė

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The article reviews tombstone inscriptions of Klaipėda Region Lutheran Cemeteries of the late 19th to mid-20th c. from a linguistic viewpoint. The inscriptions are German or Lithuanian, less frequently bilingual (in German and Lithuanian on the same tombstone). The author's attention is focussed on the Lithuanian tombstone inscriptions with the aim of examining their linguistic characteristics. The German epitaphs are merely mentioned in the description of the general state of the tombstone inscriptions or whenever they are the source of translation for Lithuanian tombstone inscriptions.

The analysis of 45 tombstone inscriptions from the cemetery of Klaipėda Region led to the following conclusions.

Their linguistic expression proved the interrelationship of the German and Lithuanian languages that predetermined the uniqueness of the Lithuanian tombstone inscriptions in the Region. The interrelationship was felt in both languages, however, Lithuanian experienced greater interference, as the majority of the Lithuanian inscriptions were direct translations from German. The prestige of German was proved by the German inscriptions where the person's name implied their Lithuanian origin.

From the first half of the 20th c., the increasing prestige of the Lithuanian language was witnessed by Lithuanization of German personal names (Trylus, Bestika) and Lithuanian inscriptions made on the tombstones of people of German origin.

The language of the tombstone inscriptions of the late 19th to the early 20th c. did not serve as an indicator of ethnic identity.

The study of the Lithuanian epitaphs proved a relatively small number of adapted Germanisms in the tombstone inscriptions of Klaipėda Region, however, quite a few of adapted Slavisms were found. That proved that the dialects of Prussian Lithuania were also affected by Slavic languages and borrowed a number of religion-related vocabulary items. No lexical dialecticisms of Prussian Lithuania were recorded, as their use was restricted by the theme of inscriptions and a strict structure, however, a number of derivational dialecticisms was found, e.g. *dėkingystė* "dėkingumas" (gratitude), witnessing the linguistic uniqueness of the Region.

The texts of the Lithuanian tombstone inscriptions were frequently not authentic (usually loan-translations), however, they contained quite a few unique morphological characteristics, including a) the preservation of the Allative Case; b) the preservation of the archaic relicts of athematic conjugation and of the Optative Mood; c) the use of dual number forms; and d) the recorded innovation of dialects of Prussian Lithuania: stem mixing and reduction of endings.

The Highland and the Lowland parts of Klaipėda Region did not demonstrate any evident morphological or lexical differences in tombstone inscriptions, however, the phonetic expression differs significantly. Therefore, in the future, it would be reasonable to study the phonetic differences that may have determined the morphological changes, e.g., stem mixing.

The level of personal names was the one most affected by the German language. The system of the Lithuanian language was most violated by forms without endings (Jurgutat) and the attachment of the male surname to female personal names (Elsike Stubbra, Elze Vanags). The personal names of Prussian Lithuania were affected not only by the German language, but also by the Christian culture. That is proved by old Lithuanian two-stem names, not recorded in tombstone inscriptions.

The absence of the names of Lithuanian months most probably witnessed the ousting of indigenous names by German loan words.